

Символичните гробове от късния енеолит (по данни от некрополите от територията на България)

Радослав Рачев ^a

^aБакалавърска програма към Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. Цар Освободител 15, София 1504; radorachev@abv.bg

Symbolic graves from the Late Eneolithic period (according to the data from the territory of Bulgaria)

Radoslav Rachev ^a

^aBA programme, Department of Archaeology, Faculty of History, Sofia University "St. Kliment Ohridski", 15 Tsar Osvoboditel Blvd, 1504 Sofia; Bulgaria; radorachev@abv.bg

ABSTRACT

This paper focuses on the question of the function of the „symbolic graves“ from the Late Eneolithic necropolises in Bulgaria. Archaeological complexes located within the necropolises, without trace of human remains have been designated as such. They most often have goods very similar to those of real graves which are placed in pits. Those structures are an expression of religious beliefs and the reconstruction of their real function is very difficult. To fill the gaps in our understanding and knowledge on the topic, ethnographic parallels are often brought up. But it cannot be expected of them to recreate the real picture of the religious practices in general. Therefore, the most feasible method of obtaining information about complex features Comparative Analysis. The results of such an examination of burial complexes without human remains show significant differences between them, which may be due to the different functions that they had. At least part of these complexes may have been used for cenotaph; others may be the result of commemoration or other rituals in the burial environment. It is possible that they are traces of unknown religious practices that were not related at all to the world of the dead, even such with organizational function for the community. Probably some of the symbolic graves are actually real graves, but completely decomposed remains of the deceased. In the future, with the accumulation of more information on the topic and the exploration of new complexes and cemeteries, the question of the function of symbolic graves, probably will be reviewed and resolved more definitively.

KEYWORDS

Symbolic graves, Late Eneolithic, cenotaphs, ritual sites, funerary practices

Въведение

Варненският енеолитен некропол е един от върховете на късноенеолитната култура по българските земи. Той буди интерес с голямата си концентрация на скъпи и вносни предмети, но и с особеностите на обряда си. При разглеждане на „богатите“ гробове в некропола се забелязва, че в повечето от тях няма следи от човешки останки. Оттук на преден план излиза и въпросът за значението и функцията на структурите, определяни в литературата като „символични гробове“. Под това наименование се разбира комплекс, отговарящ на няколко условия.

На първо място това са вкопани структури, в които се среща инвентар много сходен с този от гробовете със скелет. Но най-значима за отнасянето на дадени комплекси към тази група е липсата на следи от човешки останки, както и разположението им в рамките на некропол.

Хронологическите рамки, в които е разгледано явлението „символичен гроб“, се налагат от ограничения брой комплекси, определени като такива в предходните и по-късните периоди на праисторията.

Данни и методи

За първи път комплекси определени като символични гробове са проучени при спасителните разкопки на енеолитния некропол при Девня (Тодорова-Симеонова 1971), един от първите енеолитни некрополи, проучвани изобщо в България. Съвсем естествено е моделите за интерпретация на материалите да бъдат възприети и в следващите публикации. От там са известни четири комплекса, определени като символични гробове – гробове с номера: 9 (За удобство в текста са използвана номерациите на отделните комплекси от първичните или основните публикации на некрополите, от които произхождат), 23, 24 и 25 (Тодорова-Симеонова 1971).

Следващият проучен некропол с подобни комплекси е този при селищната могила в с. Голямо Делчево. Такива са гробовете с номера: 12, 15 и 30. (Тодорова 1975).

Варненският некропол е този с най-голям брой и процент на символичните гробове в България. От комплексите, проучените досега, 57 са без следи от човешки останки. За съжаление не всички изследвания, свързани с тях, са цялостно публикувани. Известни са най-представителните и богати символични гробове – девет на брой с номера съответно: 1, 2, 3, 4, 5, 15, 36, 41, 97 (Аврамова 1997; Иванов 1975; 1978; 1997)

В некропола при Винаца са открити и друг тип вкопани структури – така наречените: „площадки за жертвоприношение“, които също не съдържат човешки кости. Пет комплекса от този некропол притежават тези характеристики. Към категорията на символичните гробове от Винаца са отнесени следните гробове: №№ 13, 14, 24, 25, 26, 43 и 48 (Радунчева 1976).

Некрополът при Дуранкулак е друг незаменим извор на информация, поради големия брой проучени гробове. На практика той е единственият некропол с по-ранни от късния енеолит символични гробове в България. Обстоятелство, което се дължи най-вероятно на малкото проучвания на подобни обекти в страната. Комплексите, определени като символични гробове от култура Варна I – III (късен енеолит) там са 24. Към нея се отнасят гробове №№ 33А, 232, 255, 258, 382, 398, 452, 453, 518, 535, 539, 540, 556, 560, 577, 653, 1057, 1069, 1070, 1093, 1100, 1103, 1114 и 1122 (Todorova 2002).

От Смядово има два символични гроба, които са с номера: 12 и 13 (Chohadziev, Mihaylova 2014).

В Провадия са проучени различни комплекси без човешки кости и с неясна функция. Те са ями, с разнообразен запълнител, големи вкопавания и струпвания от предмети. Като символичен гроб е определено едно такова струпване от съд и медна брадва. (Николов и др. 2014, 89-91). Засега е твърде рано да се правят по-задълбочени анализи за този и други комплекси, поне до публикуването на пълната информация за некропола.

Натрупването на вече значим по обема си изворов материал, води със себе си необходимостта от неговата класификация. Признаците, по които е направена тя, са

Символичните гробове от късния енеолит (по данни от некрополите от територията ...

различни (Тодорова 1992, 71-84; 2002), а обособяването на отделни групи символични гробове води със себе си редица въпроси. Един от тях е: дали тези структури, с различни характеристики, може да са еднородни по функция?

Като се имат предвид ограниченията при работа със свидетелства за духовни и социални представи на безписмено общество, отдалечено от нас с хилядолетия, се налагат няколко подхода към темата, които включват компаративен, статистически и структурен анализ. Въпреки техните ограничения, те се налагат като най-удачни за извличане на информация от комплексите, с които разполагаме. Приложението на методите трябва да бъде извършено на две нива – сравнение на отделни комплекси в рамките на един некропол и сравнение между комплекси от различни некрополи. Това е наложително, поради различията на археологическите култури между Черноморието и вътрешността на страната и различните икономически възможности на общностите.

За установяване на функцията на отделните символични гробове, те трябва да бъдат сравнявани с гробни комплекси, чиято функция е потвърдена, а именно – с реални гробове. При такова сравняване се открояват структури с несигурна функция като споменатите вече „площадки за жертвоприношение“. По тази причина и те са разгледани в тази разработка.

При разглеждането на отделните комплекси (и тяхното сравнение) се прави опит за реконструкция, ако не на обред и вярвания, то поне на предполагаема функция. За съжаление сравненията само с хронологично идентични комплекси не са достатъчни за такава реконструкция, поради което се налага използването и на близки културно-етнографски паралели, както и на исторически документиранни сведения. Трябва да се има също така предвид, че възстановяването на погребалните обреди и символичната им натовареност, почиваща на духовно-митологичните представи на енеолитните хора, е много проблематично и сложно. Подобни сравнения едва ли са достатъчни за запълване на празнините в нашите разбирания.

Теория

При сравнителния анализа на символичните гробове с по-голяма информационна стойност се отличават некрополите с повече комплекси, определени като такива. Това са Варненският енеолитен некропол, както и този от Дуранкулак. Вторият е значим и поради възможността да се проследи зараждането и развитието на явлениято „символичен гроб“. Забелязва се, че такива структури има поне от късния неолит, като процентът им спрямо останалите комплекси постепенно нараства с времето. Като цяло обаче символичните гробове представляват 5,16% от всички 465 проучени гробни комплекса от късния енеолит в некропола (Todorova 2002).

Поне за част от символичните гробове са изказани мнения за групирането им на база на определен общ признак. Тези класификации, обаче, са правени само в рамките на един некропол. При Дуранкулак част от символичните гробове са определени пополово. Разделението е направено на база на инвентара и е резултат от сравнителен анализ на материалите от гробове със скелет, от съответните периоди. Обособени са някои специфични предмети, които са характерни само за даден пол (Todorova 2002). На тази база 32% от комплексите без човешки останки са определени като мъжки, а 16% като женски кенотафи. При култура Варна се запазва появилата се вече обвързаност между дълбочината на ямата, пола и богатството на инвентара, но за разлика от

предходния период, със сигурност може да се говори за „бедни“ и „богати“ гробове. Очертава се група от структури (в по-голямата си част полово неопределими поради по-бедния инвентар), разположени в по-плитки ями. Другата група, на която принадлежат 72% от всички подобни структури през периода, се характеризира с по-дълбоки ями, обикновено над метър и каменно покритие. Обособена е и така наречената „група на кенотафите с идоли“, въз основа само на един елемент от инвентара на комплексите. Такива са 4 символични гроба.

Сравняването на комплексите от Варненския некропол със синхронните им в рамките на култура Варна, както и с тези от култура Коджадермен - Гумелница - Караново VI, показват разлики. Разлики има и между отделните символични гробове в рамките на некропола. За групирането им в отделни категории са изказани няколко мнения. Едното деление е на: „богати гробове“, въз основа на скъпите предмети в тях, „гробове с маски“, отново базирайки се само върху един елемент от инвентара и „обикновени кенотафи“, сходни по характеристики, с повечето гробове със скелет от некропола (Иванов 1997, 21-22).

Другото предложено групиране е на полово определените (на база на инвентара им) гробове – №№ 1, 2, 3, 4, 5, 15. Половината от тези комплекси са с характерен за мъже, а другата – с характерен за жени, инвентар. Въз основа на намерената тъмна материя и антропоморфните глави, намерени в гробовете от тази група, е изказано предположението, че става дума за „гроб на идол“ (Тодорова 1992, 76). Предполага се, че става дума за ритуално погребение на сакрални изображения от светилища. Паралели на извършения ритуал може да се търсят и в „кенотафите с идол“ от Дуранкулак.

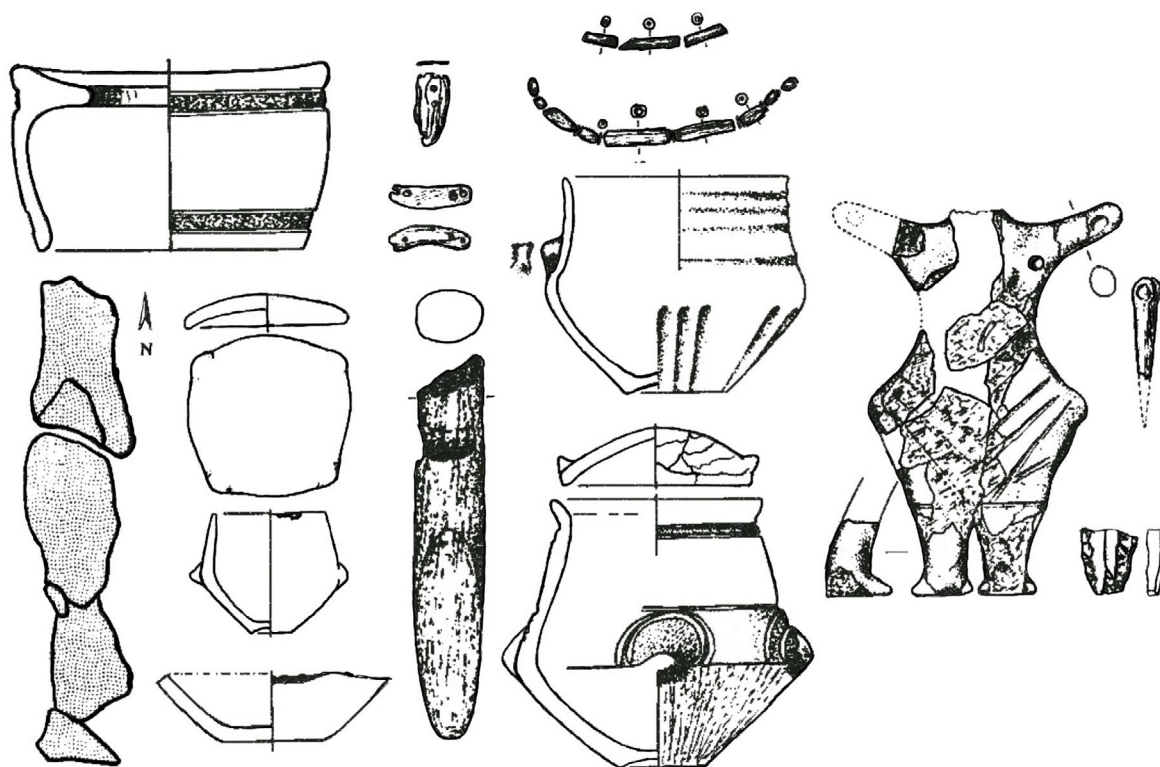
Във Варненския некропол е обособена и група комплекси без човешки останки със смесен (мъжки и женски) инвентар. Това са гробове №№ 26, 36, 41, 54, 65, 97. За гробове 36 и 97 е изказано и предположението, че не са „истински“ символични гробове, а храмови съкровища (Тодорова 1992, 81). В полза на това твърдение се привежда разположението на предметите в тях, а именно струпани на купчина в една част на ямата, а не разположени, както биха били поставени върху човешко тяло.

Последната група символични гробове от Варна са тези с „ординарен инвентар“ (Тодорова 1992, 73), която, на практика, се припокрива с тази на „обикновените кенотафи“ и инвентарът им не може да се определи полово. Като такива са определени 34 гроба, повече от половината подобни структури в некропола, но информацията за тях е ограничена.

Символичните гробове от Голямо Делчево, Винаца и Смядово не могат да се групират въз основа на количество и качество на инвентара, нито по полов признак. За структурите от Девня е изказано мнението, че инвентарът им е характерен за мъжки гробове (Тодорова-Симеонова 1971, 17).

Както се вижда, отделните символични гробове се различават значително по своите характеристики, дори само по отношение на инвентара си в рамките на един некропол. Тези комплекси със сигурност са материални изрази на духовни и социални представи като, в известна степен, се влияят и от икономически фактори. Така може да се предположи, че отделните символични гробове може да са и израз на различни вярвания и традиции и нямат еднородна функция за общността, която ги е създавала. Предназначението им зависи от преплитането на вече споменатите основни фактори – вярвания, социална организация и икономически възможности.

Самото погребение явно е значим обред, следващ определени правила като

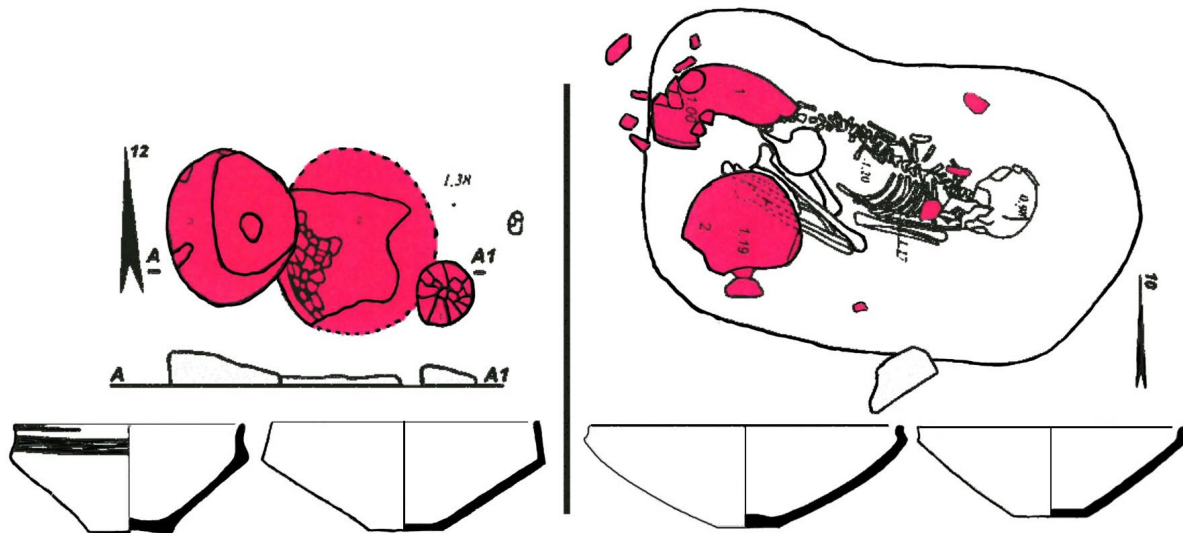
Обр. 1 Инвентар на „кенотаф“ с идол – гроб № 452 от некропола при Дуранкулак
(по Todorova 2002, Tabl. 70)

Fig. 1 Grave goods from “cenotaph with idol” – grave № 452 from the necropolis in Durankulak
(after Todorova 2002, Tabl. 70)

ориентацията и положението на тялото в ямата (Тодорова 1986, 195). Появата на все по-стандартен погребален обред пък говори за необходимостта от следване на предписанията за благополучното преминаване на покойника в отвъдното. Оттук идва едно възможно определение за функцията на кенотафите. Починалият е представен чрез негови предмети и понякога със заместващо го изображение, каквито може да са идолите от символични гробове (обр. 1). С други думи, те не се различават особено от стандартните гробове, с изключение на това, че в тях просто отсъства скелет. Свидетелство за подобна практика може да е сравнението между гроб № 10 в Смядово, където има скелет и гроб №12 от същия некропол (обр. 2).

Проблем с тази интерпретация е високият процент на тези структури във Варненския некропол. Групата на „богатите символични гробове“ пък противостои на идеята за осъзнаване на символичността на ритуалните действия. Ако ритуалът не изисква полагането на материали от най-високо качество, неизяснен остава въпросът защо в тези гробове изобилстват метални и вносни предмети? От всичко изложено дотук става ясно трудното определяне на всички символични гробове като обикновени кенотафи.

Споменатите „площадки за жертвоприношение“ от Виница също са вкопани структури, в границите на некропол, без човешки останки, и с определен инвентар. Възможно е посочените комплекси да са свързани с погребален или възпоменателен ритуал, но може и да са следи от друга култова практика. Разглеждането на площадките е необходимо с оглед на сравнението на символични гробове №№ 43 и 48, от същия некропол (обр. 3), които представляват струпувания от кости с по един съд и

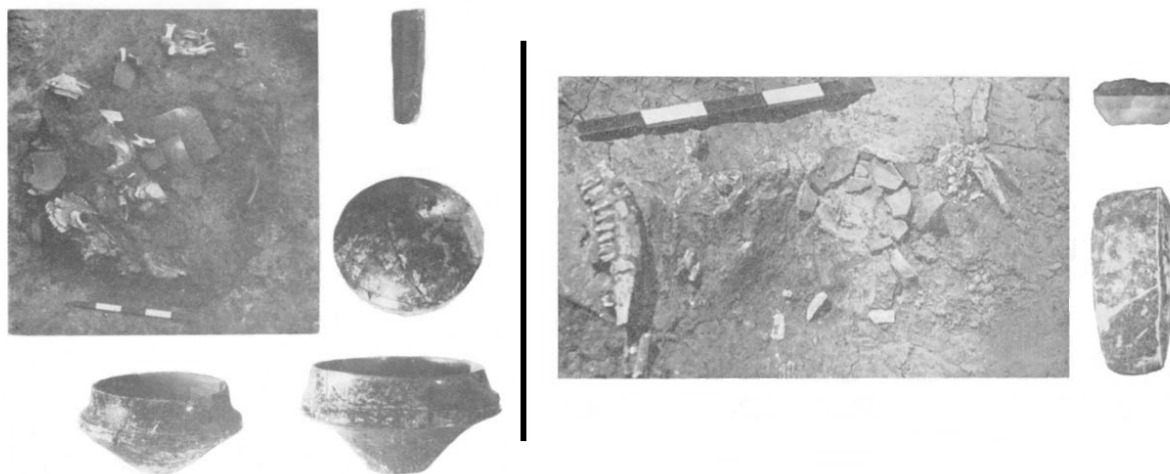
Обр. 2 Отляво: гроб № 12 от некропола при Смядово (символически гроб) (по Chohadziev, Mihaylova 2014, Fig. 18) Отдясно: гроб № 10 от некропола при Смядово (по Chohadziev, Mihaylova 2014, Fig. 17)

Fig. 2 Left: grave № 12 from the necropolis in Smiadovo (symbolic grave) (after Chohadziev, Mihaylova 2014, Fig. 18). Right: grave № 10 from the necropolis in Smiadovo (after Chohadziev, Mihaylova 2014, Fig. 17)

сечива. Сходствата между двата типа съоръжения са големи, въпреки разделянето им в литературата. Това (от своя страна) може да говори за функциите поне на част от определяните като символически гробове съоръжения. Те може да са свързани с обреди като тези, практикувани на ритуалните площадки. Групата на „гробовете с идоли“ от некропола във Варна, определяни от някои изследователи, като големи култови изображения на божества (Тодорова 1992, 71-85), може също да се интерпретират като площадки, материален израз на неясен ритуал. Датите на отделните комплекси в тази група са много близки и са привеждани като доказателство за едновременното им депониране, но на практика няма довод, който да докаже, че подобни практики са били свързани с извънредни събития за общността, чийто е бил некрополът. Може и да става дума за регулярни ритуални действия, свързани с депониране на идоли.

Ако наистина става дума за кенотаф обаче, функцията му може да не е свързана само с упокоението и сигурното преминаване на духа на починалия в отвъдното. Гробът и некрополът са не просто ритуални площи, но и един от основните фокуси на социалната структура като такава. Те са израз на почит към предците, способ за препотвърждаване на социалното статукво или за неговото нарушаване. Чрез погребението като ритуал, наследниците и приемниците на починалия се легитимират като такива, или пък демонстрират скъсване с дотогавашните отношения между членовете на колектива. Възможностите за това се дължат на кризата, която общността изживява при сблъсък със смъртта на свой член (Charman 1983, 1-42). В този контекст символическите гробове може да се явяват способи за налагане на определен ред в рамките на рода, племето или по-голямата общност. Тоест може да са погребални обреди, необходими за легитимацията на част от социума (Николов 1994, 12). В контекста на голямото изобилие от скъпи предмети в символическите гробове във Варненския некропол това предположение има определена тежест.

Символическият гроб обаче може да се породи и от други, неясни за нас ритуал-

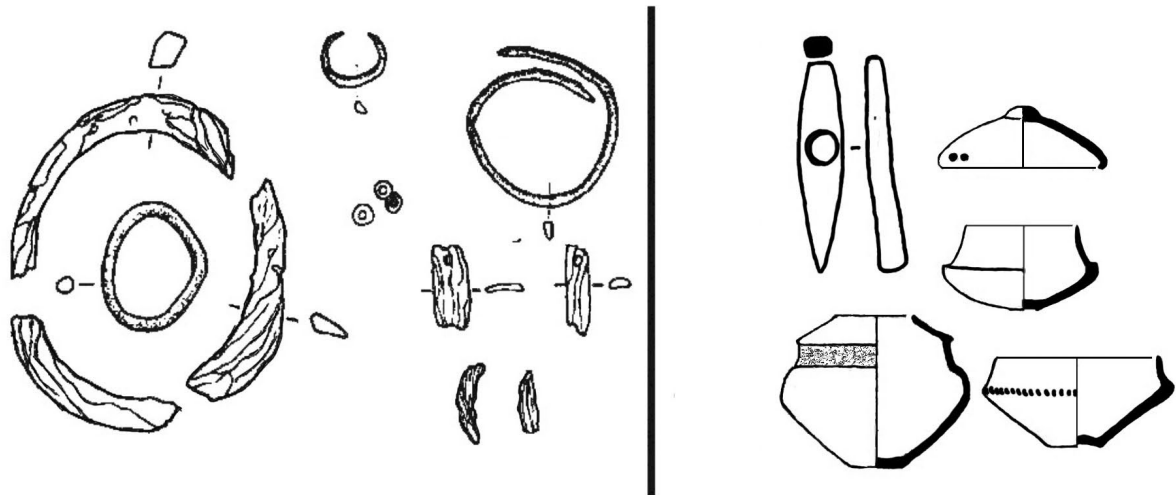

Обр. 3 Отляво: „площадка за жертвоприношения“ № 1 от некропола при Виница с част от инвентара ѝ (по Радунчева 1976, Обр. 67). Отдясно: гроб № 48 от некропола при Виница (символичен гроб), с част от инвентара му (по Радунчева 1976, Обр. 95)
Fig. 3 Left: “Site of offering” № 1 from the necropolis in Vinitza with finds related to it (after Радунчева 1976, Обр. 67). Right: grave № 48 from the necropolis in Vinitza (symbolic grave) with part of its grave goods (after Радунчева 1976, Обр. 95)

ли и възгледи. Разглеждането на съоръжения, като символични гробове, се базира изцяло на вече споменатите характеристики. Естествено некрополът – селището на мъртвите – е сакрално пространство, но разбиранията ни за разделение на „сакрално“ и „профанно“ са къснопородили се. Така, ако приемем, че некрополите не се явяват сакрален топос, с по-голямо значение от всяко друго място, то е логично да се очакват следи от ритуални действия, чиято реконструкция би била много сложна и извън тях. Тук на преден план излиза проблемът за фокусиране на археологическите проучвания върху селищни и гробни обекти. Така това предположение за интерпретацията на символичните гробове (засега) не може да бъде прието или отхвърлено със сигурност.

Отсъствието на човешки останки в някои гробове може и да е породено от други причини. Като имаме предвид високия процент на детската смъртност в ранните общества, може със сигурност да се твърди, че некрополите от енеолита в българските земи не отразяват адекватно демографската картина на населението. Ниският процент на открити гробове на деца през енеолита, както впрочем и през цялата праистория на наша територия, може да се дължи на редица фактори. Сред тях и естествено природните фактори – костите на индивидите са толкова по-крехки, колкото по-крехка е и възрастта им. Грацилността на костите на младите индивиди често води до силното разлагане на скелетите им, особено в много агресивна почва. Често от тях се запазват само отделни костни люспи или зъби, но поради минималните размери на тези следи от гроб, те лесно може да не бъдат забелязани. (Бояджиев 2003, 48 - 62)

В некропола при Дуранкулак за култура Варна има установена закономерност на инвентара, която помага за различаването на детски гроб дори при отсъствие на костни останки. За такова определение на детски гробове (до известна степен) може да се използват и размерите на съоръжението, както и неговата дълбочина. И трите признака, по които е направено това разделение, не са напълно надеждни, както се показва от няколко частни случаи от различни некрополи. При гробните съоръже-

Обр. 4 Отляво: част от инвентара на гроб № 223 от некропола при Дуранкулак (гроб на деца) (по Todorova 2002, Tabl. 19). Отдясно: част от инвентара на гроб № 4 от некропола при Девня (гроб на дете) (по Тодорова-Симеонова, 1971, Табл. X, XI, XIII)

Fig. 4 Left: part of the grave goods from grave № 223 from the necropolis in Durankulak (children's grave) (after Todorova 2002, Tabl. 19). Right: part of the grave goods from grave № 4 from the necropolis in Devnya (child's grave) (after Тодорова-Симеонова 1971, Табл. X, XI, XIII)

ния с голяма площ, като № 223 и № 223А, в Дуранкулак, например, може да се касае и за групов гроб на деца, а не за символичен гроб. Колкото до въпросът за ограничения инвентар при децата, и по-плитките им ями, то редица гробове показват отклонение от тази корелация като например Гроб №4 от Девня (обр. 4). (Бояджиев, 2003..)

Дискусия

Основен проблем, който се очертава, е функцията на символичните гробове. Тук формалният израз на един духовен възглед се сблъсква с функцията му. Така въпросът за смисъла на комплексите, без човешки останки, се обвързва дълбоко с въпроса за реконструкцията на вярванията на енеолитното общество. Има редица подобни опити, базиращи се на семантичните ни разбирания за отделни елементи от материалната култура. Спорно е дали символната натовареност на един знак за нас, от наша гледна точка, би съвпаднала с разбирането, което енеолитното общество има за него. При отсъствието на писмени данни подобни реконструкции не могат да бъдат точни и неминуемо са пределно генерализиращи. Още повече, че не познаваме самите материални изрази на ритуалните действия в тяхната пълнота. При положение че разполагаме само с повърхностна картина на вярванията на едно население, отдалечено с хилядолетия, неминуемо (за запълване на празнотите) са привеждани етнографски паралели, които могат да обяснят – от една страна неясния ритуал, а от друга – да свържат отделните петна информация за енеолитното население в единна картина. Тя, за съжаление, не може да се очаква да е коректна.

Аналогиите, които се привеждат, са на база на предположението, че подобните материални изрази на дадени духовни представи означават, ако не тъждественост, то поне сходство между тях. Върху духовния свят на населението обаче действат различни фактори, които го формират и моделират. Такива са: типът икономика, особеностите на околната среда, социалната организация, етническата история, родовата и

Символичните гробове от късния енеолит (по данни от некрополите от територията ...

личната памет, отделни събития и други.

Имайки предвид всички тези затруднения, може да се предположи, че големите различия в особеностите на отделните гробни комплекси без човешки останки са израз на различни представи, вярвания и ритуали, а оттам може да се направи извода, че самите комплекси са имали различни функции. Най-честата интерпретация, която им се дава, е като „кенотафи“. И докато има структури, които може наистина да са били такива, то други е по-вероятно да са материално свидетелство за други ритуални действия. Ритуалните площадки, например, не е задължително да са свързани с некрополите изобщо. Оттук може да бъде направен и изводът, че връзката на комплексите с погребалните практики може да се дължи само на разположението на някои от тях – т.е. на случаен пространствен принцип. Естествено, възможно е и да става дума за обреди, свързани със смъртта, но не такива, целящи успокоение на починал, а за въвеждане на определен ред в общността. Не трябва и да се игнорира възможността поне част от символичните гробове да са всъщност реални гробове, но с напълно разложен скелет.

Заключение

Групирането на повечето известни некрополи от късния енеолит в Североизточна България и Причерноморския ареал е пречка за изграждането на по-пълна картина на погребалните практики, като цяло, в страната. И докато имаме известна представа за погребалните обичаи и от територията на култура Криводол-Салкуца, то нямаме такава за вътрешността на Тракия. Следователно – явлението „символичен гроб“ не може да бъде свързано (със сигурност) с определена територия или културна принадлежност.

Картината, която се изгражда от анализа на известните гробни комплекси, без човешки останки, не може и да се счита за напълно коректна. Обнародването на символичните гробове от Варненския некропол, в тяхната пълнота може да промени значително представата ни за явлението. Новите проучвания на обекти – като некропола при Провадия – също може значително да обогатят разбиранията ни за функцията на този тип съоръжения. Те може да зададат нови насоки за разсъждение при интерпретацията на комплексите.

Насочването на проучванията към селищни и гробни обекти е обяснимо. Но извън периметъра им може да има и други структури и комплекси, сходни с тези, определяни в литературата като символични гробове. Вероятно с бъдещи и нови проучвания на некрополи и други обекти, въпросът за функциите на символичните гробове ще намери своето решение.

Цитирана литература

Аврамова, М. 1997. *Мит, ритуал и злато на една „несъстояла се цивилизация“*. София: Агато.

Бояджиев, Я., 2003. За местоположението на детските гробове през неолита и халколита. *Добруджа* 21, 48 – 62

- Иванов, И. 1975. Разкопки на Варненския енеолитен некропол през 1972 г. *Известия на Народния музей – Варна XI/XXVI* (1) – 17.
- Иванов, И. 1978. *Съкровищата на Варненския халколитен некропол*. София: Септември.
- Иванов, И. 1997. *Варна и раждането на европейската цивилизация*. София: Агато.
- Николов, В. 1994. Социален и религиозно-митологичен контекст на златото във Варненския некропол. *Проблеми на изкуството XXVII* (3), 11-13.
- Николов, В., Бъчваров, К., Лещаков, П., Самичкова, Г., Христов, Н., Максуйни, К., Трифонов, С., Пурнарлова, Е., Стоицова, В., Славкова, М., Илиева, Й., Жечева, С., Спасов, Р., Мартино, Ш. 2014. Археологически проучвания на праисторическия солодобивен и градски център Провадия-Солницата. *Археологически открития и разкопки през 2013 г.*, 89-91.
- Радунчева, А. 1976. *Виница. Енеолитно селище и некропол*. (Разкопки и проучвания VI). София: Издателство на БАН.
- Тодорова-Симеонова, Х. 1971. Късноенеолитният некропол край град Девня – Варненско. *Известия на Народния музей – Варна VII (XXII)*, 3-40.
- Тодорова, Х., и др. 1975. *Селищната могила Голямо Делчево*. (Разкопки и проучвания V). София: Издателство на БАН.
- Тодорова, Х. 1986. *Каменно-медната епоха в България (пет хилядолетие преди новата ера)*. София: Издателство наука и изкуство.
- Тодорова, Х., 1992: Към проблема за т. нар. „символични погребения от енеолитния некропол Варна I. *Добруджа* 9, 71-84.
- Chapman, J. 1983. “Meaning and illusion in the study of burial in Balkan prehistory”. In A. Poulter (ed.) *Ancient Bulgaria*. Nottingham: Department of Archaeology, University of Nottingham, 1-42.
- Chohadziev, S., Mihaylova, N. 2014. *Smyadovo. Prehistoric cemetery 2005-2008*. Sofia: Direct Services Ltd.
- Todorova, H. (ed.) 2002. *Durankulak II (1,2). Die Prehistorischen Grabfelder*. Sofia: Anubis.

Symbolic graves from the Late Eneolithic period (according to the data from the territory of Bulgaria)

Radoslav Rachev

(summary)

In the scientific literature the term “symbolic grave” is used for complexes with no human remains found in necropolises. The goods from them can be very similar to those from actual graves and are placed in a pit. Such structures are known from the Late Eneolithic cemeteries in Devnya (4 symbolic graves) Goyalmo Delchevo (3 symbolic graves), Varna (57 symbolic graves, but there is more information for 9 of them), Vinnitsa (7 symbolic graves, and 5 complex, defined as „sites of offering“) Durankulak (24 symbolic grave of the period concerning this work and 19 from earlier periods), Smiadovo (2 symbolic graves) and Provadia (information for this cemetery is not yet fully published).

The symbolic graves are deeply connected with the religious beliefs of Eneolithic so-

ciety. They are a physical expression of spiritual ideas and as such their function and role is almost impossible to be reconstructed. Therefore, to explain them ethnological parallels are often brought up and comparisons with historical attested practices are drawn. Unfortunately the spiritual world of the prehistoric society affected by too many factors for any reconstruction of beliefs to be reliable. So the Comparative Analysis of symbolic graves appears to be the best source of information for them. Comparisons should be done firstly between such complexes without human remains within a necropolis and between those from different cemeteries, and then parallels with real graves.

In such an analysis significant differences between complexes even within a necropolis can be seen. This was observed by other authors, who grouped the complexes according to the quantity and quality of inventory (rich and poor complexes) and based on only certain element of the grave goods (male, female, with idol and other groups). It should be asked whether the differences between symbolic graves are not due to differences in their function.

Often these complexes are referred to as „cenotaphs“ - a term that speaks of human who existed, but could not be buried according to the prescriptions of the ritual. Therefore, the rituals of burial were carried out on grave with no human remains. And the role of the deceased may have been played by a substitute image. But the abundance of expensive items in some symbolic graves, contradicts the perception of advanced understanding of the symbolism of funeral rites, on which is the idea of a cenotaph is based. It is possible that at least part of the structures relate to practice of different rituals in burial environment. This thesis is supported by parallels between some symbolic graves and „sites of offering“ in Vinnitsa.

If we accept the thesis that part of the symbolic graves are ritual sites associated with rituals that are not necessarily related to the world of the dead, it is possible to assume that similar structures can be found beyond the borders of the cemeteries. Another possible interpretation of some symbolic graves is that they have played important role for the social organization of Late Eneolithic communities. That is, through them certain relations between members of the group were imposed.

It should be noted that at least some of the symbolic graves of the Late Eneolith in Bulgaria are actually real graves, but with completely decayed skeleton. This assumption is valid especially in terms of children's graves, as the more fragile is the age of the individual, so are the bones more brittle. Regarding the presumption that children's graves could be distinguished by certain characteristics, a number of examples to rebut it.

The picture that the symbolic graves from the Late Eneolith in Bulgaria currently display is probably not accurate. There is information only for a limited area – Northeastern Bulgaria and the Black sea coast. In the future with the complete publication of the excavated complexes and with the study of new necropolises, the question of the function of the symbolic graves may be reviewed.